

ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

VITAL VALUES OF TEENAGERS: ESSENCE AND FEATURES

У статті розкривається актуальність розвитку життєвих цінностей учнів підліткового віку та особливості недостатнього розвитку. На основі наукових студій розкрито сутність понять «цінність» та «життєва цінність». Визначено оптимальну класифікацію життєвих цінностей учнів підліткового віку, проаналізовано особливості підліткового (середнього шкільного) віку, окреслено набуття цінностей на етапі молодшого та старшого підліткового віку. Стверджується, що набуття учнями цінностей впливає на вибір цілей, інтересів і поведінки, що суттєво впливає на міжособистісні стосунки підлітків з оточенням, сприяє розвитку почуття відповідальності за виконання доручень.

Ключові слова: цінності, життєві цінності, підлітки, духовність, моральні принципи, активність підлітка.

В статтю розкривається актуальність розвитку життєвих цінностей учасників підліткового віку та особливості їх недостатнього розвитку. На основі наукових досліджень розкрито сутність понять «цінність» та «життєва цінність». Визначено оптимальну класифікацію життєвих цінностей учасників підліткового віку, проаналізовані особливості підліткового (середнього шкільного) віку, окреслено набуття цінностей на етапі молодшого та старшого підліткового віку. Стверджується, що набуття учнями цінностей впливає на вибір цілей, інтересів і поведінки, що суттєво впливає на міжособистісні стосунки підлітків з оточенням, сприяє розвитку почуття відповідальності за виконання доручень.

Ключевые слова: ценности, жизненные ценности, подростки, духовность, моральные принципы, активность подростка.

У статті розкривається актуальність розвитку життєвих цінностей учнів підліткового віку та особливості недостатнього розвитку. На основі наукових студій розкрито сутність понять «цінність» та «життєва цінність». Визначено оптимальну класифікацію життєвих цінностей учнів підліткового віку, проаналізовано особливості підліткового (середнього шкільного) віку, окреслено набуття цінностей на етапі молодшого та старшого підліткового віку. Стверджується, що набуття учнями цінностей впливає на вибір цілей, інтересів і поведінки, що суттєво впливає на міжособистісні стосунки підлітків з оточенням, сприяє розвитку почуття відповідальності за виконання доручень.

Ключевые слова: ценности, жизненные ценности, подростки, духовность, нравственные принципы, активность подростка.

The article reveals the urgency of development of vital values of teenagers and features of their inadequate development. On the basis of scientific studies, the essence of the concept of "value" and "vital value" is revealed. The optimal classification of vital values of teenagers is determined, features of teenage (middle school) age are analyzed. Also defined acquisition of values at the stage of younger and older teenagers. It is argued that the acquisition of values by pupils affects the choice of goals, interests and behavior, as a result has a significant impact on the interpersonal relationships of teenagers with the environment, promotes the development of a sense of responsibility for the execution of orders.

Key words: values, vital values, teenagers, spirituality, moral principles, activity of a teenager.

УДК 159.922.73

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-1.35>

Прищеп С.М.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри педагогіки та

освітнього менеджменту

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми у загальному вигляді. Підготовка дітей до активної, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності, морального становлення школярів є найважливішим складником розвитку суспільства. Закладена в законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Національній програмі виховання методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, життєтворчості відповідно до національних цінностей та в контексті ідеї інтеграції української держави до європейського простору.

Система ціннісних орієнтацій має багаторівневу структуру, основою якої є життєві цінності. Класифікацій цінностей існує чимало, проте сьогодні сформувалися визначені норми поведінки та загальнолюдські цінності, притаманні майже всім народам. Базовими духовно-моральними цінностями є любов, повага до інших, гідність, відповідальність, совість, свобода, толерантність, справедливість, рівноправ'я, ініціативність.

Тому здавна цінувалися доброта, щирість, вірність, а засуджувалися жадібність, злість та обман.

Розвиток у дітей підліткового віку ціннісних орієнтацій є актуальною проблемою, адже вона зумовлена соціально-економічними перетвореннями, реформуванням системи освіти, з одного боку, і зростанням кількості злочинів серед підлітків, які вживають спиртні напої, деформацією цінностей у підлітковому середовищі – з іншого.

Посилення тенденцій щодо зміцнення культури сили, грошей, маргіналізації підлітків за місцем проживання, ствердження асоціальних субкультур сприяє набуттю і накопиченню асоціального і протиправного досвіду в дітей, формування у них викривленого образу світу та актуалізує потребу формування у нового покоління гуманістичної та стійкої до маніпуляцій свідомості, моральних принципів, духовності.

Поряд із такими популярними та традиційними ЗМІ, як телебачення, радіомовлення, друковані видання та Інтернет, відбувається активний розвиток новітніх каналів та засобів поширення медійного контенту (мобільний зв'язок, 3D-кінематограф, соціальні мережі тощо).

Медіавплив стає все більш всеохоплювальним та всепроникним, постаючи сьогодні одним із найпотужніших чинників, що впливають на процес соціалізації особистості, особливо якщо йдеться про підлітків. Мас-медіа суттєво впливають на ста-

новлення світогляду особистості та ціннісних орієнтацій сучасних підлітків, задаючи певні моделі соціально-типової поведінки і спотворюючи уявлення про моральні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемі формування ціннісних орієнтацій присвячено роботи зарубіжних та вітчизняних учених, які у своїх теоріях спираються на поняття особистості, оскільки ціннісні орієнтації тісно пов'язані з ним, а також із вивченням людської поведінки і спонукань.

У працях Т. Мальковської, З. Равкіна, В. Серікова та ін. розглянуто сутність моральних цінностей і ціннісних орієнтацій, місце в структурі особистості. Питання пошуку шляхів розвитку творчої активності особистості перебуває в центрі уваги багатьох сучасних педагогів і психологів (В. Алфімов, І. Бех, Д. Богоявленська, В. Кан-Калик, С. Максименко, А. Маслоу, М. Поташник, В. Рибалка, С. Сисоєва, Т. Сущенко, Н. Тализіна тощо).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні психологи, філософи і соціологи Н. Розов, Б. Шледер та ін. також звертаються до проблеми формування та розвитку ціннісних орієнтацій особистості, розглядаючи їх компонентом структури особистості, що характеризує спрямованість і зміст активності індивіда, що визначає загальний підхід людини до світу, до себе, що надає сенс особистісним позиціям, поведінці, вчинкам.

Однак не зовсім розглянуто сенситивність підліткового періоду для духовного розвитку особистості, її ціннісних орієнтацій, настанов та особливостей.

Мета статті полягає у визначенні ціннісних орієнтацій у дітей підліткового віку та розгляді їх значення у розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Зараз активно відбувається процес оновлення змісту освіти й удосконалення систем духовного виховання учнів. Тому головна мета закладу загальної середньої освіти – сформувати в учнів переосмислення високоморальної позиції, національної свідомості, потяг до прекрасного. Отож, сучасний учитель має збагнути зміну усталених у суспільстві канонів становно моральних цінностей.

Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом панівної в суспільстві системи цінностей, яка змінюється в процесі історичного розвитку. У цій системі є певна ієрархія, яка полягає в тому, що різні цінності мають певний ступінь суспільності, де одні конкретизують зміст і місце інших.

Життєві цінності – це внутрішні зобов'язання людини перед собою, вона не може їх порушити, бо при цьому перестає існувати як особистість.

Важливо сформувати ціннісні орієнтації саме у дітей підліткового віку, адже цей (середній шкільний) вік – один із головних етапів станов-

лення особистості, період активного формування її фізичної, інтелектуальної, соціальної та духовної сфери.

У підлітка (порівняно з молодшим школярем) помітні певні зрушення, зокрема підвищується розумова активність, змінюються погляди на особистісні цінності, починається новий етап стосунків із дорослими, однолітками. Тим часом підліток уже по-іншому оцінює себе в колективі, свої успіхи в навчанні, праці.

Він стає більш рухливим, бо залежить від умов життя та виховання. Одні підлітки свідомо регулюють свою поведінку, виявляють ініціативу та наполегливість у діях та вчинках, інші – прагнуть довести свою дорослість, але, як наслідок, наслідують гірше у поведінці.

Виділяють два такі періоди, як молодший і старший підлітковий вік. Молодшого підлітка цікавить те, що впадає у поле його зору. Дитину менше приваблює внутрішній світ людини, її розум, почуття. Для молодших підлітків найголовніше вразити оточення, яке, зазвичай, характеризується імпульсивністю, безконтрольністю. Молодший підліток ще не до кінця усвідомлює власні вчинки, не спроможний самостійно аналізувати.

У підлітковому віці здійснюється моральне й соціальне формування особистості. Однак світогляд, моральні ідеали, система оціночних суджень, моральні принципи школяра ще не набули стійкості, міцності та є доволі вразливими. Свої почуття підлітки виявляють досить бурхливо, нерідко це проявляється в гніві. Тому не дарма багато вчених і педагогів називають підлітковий вік періодом тяжкої кризи. Це й пояснює упертість, егоїзм, замкненість, заглиблення підлітка в собі [1].

Старший підліток уже критично ставиться до своїх учинків, більш схильний до самоаналізу, хоча йому ще дуже важко розібратися у собі [1].

Одними з найважливіших результатів освітнього процесу (відповідно до нових цілей і завдань розвитку освіти) є вміння підлітка об'єктивно оцінювати себе у світі, що розвивається, використовувати навички самоосвіти й саморегуляції, мати готовність до активної конструктивної взаємодії з людьми та до ухвалення важливих і відповідальних рішень.

Чітка система ціннісних орієнтацій дозволяє людині прожити життя більш продуктивно. Коли пріоритети встановлено, життєвий вибір відбувається значно простіше. Свідомо ці пріоритети людина вперше обирає в підлітковому віці. У підлітка формується готовність до професійного та життєвого самовизначення. Провідною ж характеристикою свідомості підлітка стає спрямованість у майбутнє.

Варто зазначити, що цінності розглядаються в різних категоріальних системах, адже (з точки зору психологічного підходу) визначають їх як мотиви,

установки, переконання особистості, а інші вчені розглядають їх як віддзеркалення потреб особистості чи суспільства.

Відповідно до мотиваційного підходу, поняття або переконання належать до бажаних кінцевих цілей або вчинків, виходять за межі конкретних ситуацій, керують вибором або оцінкою поведінки і подій, упорядковані порівняною важливістю.

Аналізуючи особистісний підхід, можемо зазначити, що цінності – це вищі диспозиційні рівні свідомості особистості та ціннісні орієнтації – вершина ієрархії всіх диспозицій, які підрозділяються на цінності-цілі віддалені і досить близькі та найближчі, а також цінності-засоби, які співвідносяться з нормами поведінки, які індивід розглядає як критерій. Тоді як за діяльнісним підходом цінності (предмети, явища та властивості) потрібні (необхідні, корисні, приємні) членам певного суспільства як засоби задоволення потреб та інтересів, а також ідеї та спонукання як норми, мети або ідеалу.

Існує позиція, що наявність стійких ціннісних орієнтацій особистості є показником зрілості особистості. Ціннісні орієнтації вміщують і ціннісне ставлення як переживання значущості об'єкта й ціннісну установку як усвідомлення своєї оцінки об'єкта й готовності діяти відповідно до наявної системи цінностей [2].

Визначаючи ціннісні пріоритети українського народу, варто вказати на перевагу традиційних цінностей (сім'я, робота, друзі).

Ціннісні пріоритети залежать від належності до певної соціальної групи: вищі верстви населення більше адаптуються до суспільних змін, середні – намагаються пристосовуватися до суспільних перетворень і орієнтуються на ліберально-демократичні та певні традиційні цінності, нижчі – адаптуються до соціальних змін, адже вони налаштовані консервативніше, тому в них переважають матеріальні та традиційні цінності [5].

У педагогічній науці ця проблема є завжди актуальною, тому проводять численні діагностичні зрізи серед учнів на визначення рівня сформованих моральних цінностей.

Проаналізувавши дослідження, проведене Н. Фельдманом, можемо зазначити, що у дітей до 10 років цінності збігаються з цінностями батьків. У віці 11–14 років цінності, які є головними у батьків та підлітків, не збігаються, проте у 16 років збіги знову зростають [4].

Учений Х. Ремшмідт дослідив, що у підлітків починають переважати абстрактні ціннісні поняття та погляди, які домінують у колі однолітків. У цей період багато суспільних цінностей (допомога, самопожертва) тимчасово втрачають своє значення. Актуальними для підлітків стають такі цін-

ності, як соціальний статус, авторитет, економічна та світоглядна самостійність, гігієна та зовнішній вигляд [4].

Дослідження, проведене А. Ліхтарниковим, виявило у підлітків іншу ієрархію ціннісних переваг – волю, незалежність, здоров'я, почуття особистої гідності, впевненість, безпеку родини, дружбу [3].

Схожу картину ієрархії цінностей отримано й у роботі О. Тихомандрицької, котра вивчала цінності школярів. Найбільш важливими цінностями, за поглядами підлітків, презентовано (у порядку зменшення їхньої значущості) такі, як вірна дружба, воля, здоров'я, любов, цікаве життя, свідомість існування, успіх (досягнення цілей), інтелект, цілеспрямованість (наполегливість у досягненні мети). Найменш значущими для підлітків є позитивне ставлення до релігійних вірувань, смиренність (скромність, шанобливість), духовність [6].

Якщо проаналізувати загальну картину проведеного науковцями дослідження, можна зазначити, що у сучасних підлітків, незважаючи на ситуацію в країні, особливо значущими є ціннісні орієнтації, які відображають прагнення до спілкування з друзями, близькими людьми, бажання мати гарні стосунки з батьками, з педагогічними працівниками, в будь-якому разі прийти на допомогу, мати родину та дітей.

Актуальною є проблема формування моральних цінностей у дітей підліткового віку, тому ми повинні розуміти, що основними завданнями соціально-педагогічної підтримки є допомога учням у розвитку ціннісно орієнтованої активності, в подоланні труднощів комунікативної взаємодії, а також профілактика ризикованої поведінки, соціальний захист у складних життєвих ситуаціях.

Висновки. Сучасні проблеми викликають нові труднощі у вихованні учнів. На загострення виховної ситуації значно впливає діяльність школи, яка втілює суттєві перетворення в освіті, але поки що не змогла позбавитися одноманітності виховної діяльності, ставлення до учнів як об'єкта виховання.

Натепер спостерігається стандартизація виховної діяльності, відсутність злагодженої системи виховання, монологічний підхід у спілкуванні вчителя з учнями, пріоритетним є безпосередній вплив на учня, а не саморозвиток особистості школяра.

Така ситуація є критичною, оскільки держава поставила перед педагогами завдання виховати особистість, якій притаманні загальнолюдські цінності, життєва активність. Тому основою виховання має бути особистість дитини, визнання її найвищою цінністю, орієнтація педагога на гуманні, демократичні принципи спільної з дити-

ною життєдіяльності, а тому й генерація стратегії суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Моральний розвиток підлітків пов'язаний із розвитком і формуванням моральних цінностей, які суттєво впливають на вибір цілей, інтересів і поведінки, а тому й впливає на міжособистісні взаємини підлітків з оточенням, сприяє розвитку почуття відповідальності за виконання доручень.

Перспективу подальших розвідок з цієї теми вбачаємо у дослідженні морально-духовних цінностей за гендерною особливістю та в навчальних закладах різних типів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гурлеєва Т. Підліток: становлення відповідальності. Київ: Шкільний світ, 2010. 126 с.
2. Коханова О. Цінності та ціннісні орієнтації, їх роль у розвитку особистості.

Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 3. 2015. С. 108–112.

3. Лихтарников А., Чеснокова Е. Как разорвать замкнутый круг: принципы и методы соц.-психол. реабилитации подростков с асоц. поведением: программа подгот. к освобождению из воспитат. колонии. Санкт-Петербург: Доверие PRI, 2004 (ООО Элексис Принт). 273 с.

4. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Пер. с нем. Г. Лақдиной; Под ред. Т. Гудковой. Москва: Мир, 1994. 320 с.

5. Соціальне самопочуття, настрої та ціннісні орієнтації населення України: Соціологічне дослідження Інституту соціології НАН України. URL: <http://www.niss.gov.ua/Table/51006/socycolog.htm> (дата цитування – 02.05.19)

6. Тихомандрицкая О. Ценности современного подростка. *Школьный психолог*. 1999. № 13. С. 10.